

Ternovác Dániel¹

A KULTURÁLIS KÖZEK FIZIKÁJA

– SZARVAS Melinda. *Tükörterem flamingóknak. Irodalomtörténeti tanulmányok a magyar vajdasági irodalomról*. Budapest: Fialat Írók Szövetsége, 2018, 260 lap –

Szarvas Melinda *Tükörterem flamingóknak* című tanulmánykötetére a szerző eddigi irodalomtörténeti munkásságának összefoglalásaként tekinthetünk. Lényegi sajátossága ezeknek az elemzéseknek, hogy Szarvas magyarországi irodalomtörténész-ként foglalkozik határon túli irodalommal. A kívülálló pozícióra a szerző is reflektál a kötet előszavában, tudatos alapállással és szemléletmóddal közelít a vizsgálatok tárgyához, valamint otthonosan és magabiztosan elemzi a fülszöveg szerint különállónak tekintett irodalmi közeg szövegeit. Ugyanakkor hiba lenne túlzott jelentőséget tulajdonítani annak a sajátosságnak, hogy éppen vajdasági vagy magyarországi származású a szövegek szerzője. A hangsúlyozott kívülállás, ami révén a „témaválasztás *nem* tekinthető tipikusnak”,² ugyanis a kötetben Sziveri János kívánságaként felelevenített gondolattal kerül szembe, „hogy a vajdasági irodalom ne kuriózumként legyen jelen Magyarországon” (36.) – talán a kötet cím is ezzel ellentétes irányba mutat. Szarvas szerzői stílusa, érveinek és következtetéseinek felsorakoztatása, szövegépítése valóban sajátos és az általa bírált teoretikus modellektől való eltávolodást, azok megújítását, aktualizálását célozza meg – viszont ez nem biztos, hogy származásával áll összefüggésben. A kritikák szerzőközpontúsága,³ úgy tűnik, másodlagos helyre teszi a vizsgált témakört. A kötet irodalomtörténeti része, a vajdasági magyar irodalom tanulmányozása ezért nem igazán került bírálatra. Ez egyúttal talán annak is betudható, hogy vajdasági irodalomtörténész még nem írt átfogó kritikát a *Tükörterem flamingóknak* szakmaiságáról, leszámítva a kötet megjelenésének méltatását és a még kidolgozatlan elméleti koncepciók és szakmai terminusok más kontextusokban mellékesen megemlített hiányosságait.

A kötet három fejezetre tagolódik. Az első rész ismerteti a megközelítés elméleti keretét. Szarvas a kultúrák közötti és azokon belüli tükröződések bemutatására a természettudományos alapozottságú *kulturális gravitáció* gondolatrendszerét javasolja (8.), mely „a tömeg és a saját súly jelentőségére mutat rá, s a különböző státuszú kulturális pozíciókat ezek változásai révén magyarázza és kapcsolja össze.” (21.) Az említett fizikai tulajdonságok alapján mérhetővé válna, hogy egy kultúra

¹ A szerző magyartanári diplomáját az Újvidéki Magyar Tanszéken szerezte, jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza.

² SZILÁGYI Zsófia, „Sárszeg és Poroska (Szarvas Melinda: *Tükörterem flamingóknak. Irodalomtörténeti tanulmányok a magyar vajdasági irodalomról*)”, *Alföld* 70, 5. sz. (2019): 109–113, 109.

³ URBÁN Csilla, „A szerző lehet, az irodalomtörténész biztos nem halott (Szarvas Melinda: *Tükörterem flamingóknak*)”, *Új Forrás* 51, 2. sz. (2019): 90–97.

mikor távolodik el a régi közegtől és közeledik az új felé, illetve mikor válik önállóvá. Ennek a modellnek a hálózatszerű jellegét a vajdasági magyar irodalom megte-remtésének folyamatával mutatja be. Felhívja a figyelmet a személyes motivációkra és az alkalmazkodás kényszerűségéből adódó következményekre, minthogy „ki-sebbségpolitikai vagy kulturális diplomáciai megfontolások vezethettek oda, hogy a Vajdaságban elfeledkeztek a századvégi magyarországi regionális kapcsolatokról.” (60–61.) A kultúrateremtésről elmondható általánosság megállapításával kísérletezik a következő tanulmány, mely átfogó szakirodalom felhasználásával, a dilettán-sok fellépését tünetszerű jelenségként értelmezni, ami valamilyen fordulathoz vagy társadalmi változáshoz kötődik. Szenteleky Kornél szerepe már ebben a kontextus-ban is felmerül, irodalomszervezői munkássága két tanulmány tárgyát képezi. Az első szöveg Szenteleky levelezésének fontosságát hangsúlyozza: „minden résztvevő további elemeket kapcsolt be a rendszerbe, s egy ponton túl a személyes ismertség már nem is volt szükséges az irodalmi együttműködéshez” (99). A második már a *Magyarországi tükröződések* című fejezetbe tartozik. Miután Szentelekyt a szervezői munkássága nyomán „Vajdaság Kazinczyja”-ként (103.) emlegették, Szarvas felveti a számottevő hasonlóság lehetőségét a két életmű és kontextus között. „A 18. század Kazinczy fellépését követő évei és a trianoni döntés teremtette új helyzet egyaránt a kulturális és irodalmi önállósodás és egységesülés időszakai voltak.” (105.)

Az átmenettel járó különbözőség című tanulmány Gion Nándor magyarországi és vajdasági recepciója közötti eltérésekre hívja fel a figyelmet, amely „szembenállás-nak feltehetően leginkább Gion Nándor a vesztese.” (135.) Szarvas rámutat több összefüggésre, az áttelepülés következményeire és a Gionnal készült, sokat vitatott interjúk körülményeire, a „divatos legendák” kialakulására (143.), melyek követ-keztében, a szöveg szerint egy újabb Gion-monográfia válik szükségessé. Mivel a szöveg tárgya a recepció hiányosságait vizsgálja, nem kerülhető meg, hogy a tanul-mány eredeti megírása óta két új monográfia (Horváth Futó Hargita, Kurcz Ádám István) született, mellyel Szarvas nem számol – igaz, az általa felvetett szembenállás mélyebb tisztázása továbbra is várta magára. Erre tesz kísérletet Szarvas második Gion-tanulmánya, melynek témája a „mesterséges kontextusteremtés” (114.), a ko-rabeli vajdasági recepció azon törekvése, hogy Gion *Testvérem, Joáb* című regényét Móricz Zsigmond *Rokonok* című művének megfelelőjeként értelmezzék. Szarvas tematikusan bontja ki ezt a párhuzamot, rámutat a politika felől az esztétika irányá-ba való elmozdulás szükségességére. „A korrupció működésének irodalmi megjele-nítése, és nem pusztán annak jelenléte az, ami miatt rokonítható Móricz Zsigmond és Gion Nándor regénye.” (130.) Az autonóm interpretációs magatartásra utal to-vábbá az a félmondat is, miszerint a recepció által gyakran az értelmezés kulcsaként használt Gion-féle *dúsított realizmus* „inkább elnevezésében, semmint működésé-ben egyedi írói módszer.” (118.)

Azonban, ha mellékesnek tűnő kritika megjegyzések, az első Gion-tanulmány konklúziójához hasonlóan, kiemelt helyen, a szöveg végső következtetéseként tűn-nek fel, a tanulmány a kultúrák közötti gravitáció bemutatása és a művek irodalom-

történeti újrapozicionálása, fontosságuk alátámasztása helyett a velük foglalkozó írások bírálatára szűkül. Erről tanúskodik a *Kosztolányi mint vajdasági író(?)* című szöveg, melynek elgondolása szerint a „Kosztolányi vajdaságiságára vonatkozó kérdés vizsgálata nem a magyarországi recepciónak, hanem a vajdaságinak lenne a feladata” (172.), ami ehelyett „a kultusz felépítését és fenntartását választotta legfőbb feladatául.” (170.) Szarvas egymás mellé helyezi a Kosztolányi-életmű vajdasági aspektusainak irodalomtörténeti feldolgozását, a kultusz ápolását, majd műveinek prózai interpretálását, újraírását. A különböző rétegek nem fedik egymást teljes mértékben. A tanulmányban Lovas Ildikó *Meztelenül a történetben* című regényének elemzése azt támasztaná alá, hogy Kosztolányi „Vajdasághoz tartozását [...] tanulságos módon nem is a vajdasági irodalomtudomány, hanem az ottani kortárs szépirodalom erősíti.” (172.) A gondolatmenet nem veszi figyelembe, hogy Lovas *Sárszeget* és a por-motívumot egy Szabadka-regénybe emeli át és írja újra. A város-élmény és a kötet bevezetőjében említett posztkoloniális elméletek (7.) nyomán értelmezett vajdaságiság ilyen jellegű kiegyenlítése eltávolodik az eredetileg megcélzott teoretikus kerettől, és a vajdasági irodalomtörténet-írás bírálatába torkollik. Igaz, az előszóban megemlített posztkoloniális elmélet alkalmazhatóságát a vajdasági irodalomra már annak felvetésekor megkérdőjelezi a szerző, így kérdéses, hogy milyen mértékben kérhető számon ez a vonatkozás.

Felvetődhet a kérdés, illeszkedik-e az eredeti koncepcióba a Kosztolányi *Nero, a véres költő* és Danilo Kiš *44. zsoldár* című művét összehasonlító tanulmány? Az elemzés a jugoszláv író Kosztolányi iránti rajongására épül, több jelentős alkotói, poétikai párhuzamra is rámutat, mint a művészethez vagy a halálhoz való hasonló viszonyulásnak a megjelenése a korai regényekben. További szempontként említésre kerül, hogy „azért is érdemes együtt vizsgálni őket, mert mindketten részei egy sajátos magyar nyelvű irodalmi közegnek, a magyar vajdasági irodalomnak is.” (201.) Jogosnak tűnhet, hogy ez a tanulmány a *Vajdasági öntükröződések* című fejezetben jelent meg, ha figyelembe vesszük, hogy Szabadka, mindkét író születésének helye az egyik kiindulópont, illetve megemlítendő, hogy a Kiš-szakirodalomból leginkább a vajdasági magyar irodalomtörténészek írásait idézi Szarvas a tanulmányban. A hasonlóan vélt jellegzetességek, mint a történelmi regény műfaja (206.) vagy a katalógusforma (211.), viszont kevésbé kötődnek a lokális közeghez vagy túlmutatnak a vajdasági meghatározottságon. Kétségesse válhat, hogy továbbra is a vajdasági kulturális közeg jelenti az összevetés kontextusát – főleg, ha figyelembe vesszük az előző tanulmány következtetését, miszerint Kosztolányi vajdaságisága irodalomtörténetileg nem kezelhető evidenciaként, a megfelelő vizsgálatok hiányában. Mintha a kötet alcímében jelzett tárgykörtől elkülönülne egy komparatistikai vonal, mely a magyarországi irodalomnak és recepciónak a határokat meghaladó kapcsolódásait vizsgálja, és ezen a téren jut releváns következtetésekhez.

Ezen a ponton szükséges megemlíteni *Az elnevezés kötelező* című tanulmányt, mely rámutat a különböző megnevezésekre, mint a *kisebbségi* vagy *határon túli iro-*

dalom problematikus voltára. Szarvas szerint „a földrajzi jelölőként értett *vajdasági* jelző üres földrajzi területre mutat”, valamint „a Vajdaságról mint kulturális közegről” (38) lehet beszélni. Ebből a gondolatmenetből származik a kötet alcímében is feltűnő *magyar vajdasági irodalom* elnevezés, mely a szerző szándéka szerint elősegítené, hogy centrumtól és ideológiától való függetlenedésről beszéljünk. Ily módon a *nyelv* kerülne hangsúlyosabb pozícióba (38.), a földrajzi jelző helyett pedig a kulturális közeg érzékeltetése dominálna. Ami az önállóságot illeti, a kötet szerint „a vajdasági magyar irodalom esetében mintha csak az 1960-as évek végétől a kilencvenes évek délszláv háborúig terjedő időszakban lehetne ténylegesen önálló irodalmi kultúráról beszélni.” (27.) Tehát ebben az időszakban saját centrumról beszélhetünk, ennek megfelelően a Balázs Attila *Cuniculus* és Esterházy Péter *Termelési-regény* című művét összehasonlító, egyébként nagyon izgalmas tanulmányban Szarvas következetesen vajdasági magyar neoavantgárdról beszél. Megállapítása szerint „a vajdasági magyar neoavantgárd és a magyarországi posztmodern egyidejű jelenségek.” (166.) Bár a *Cuniculus* kapcsán idézett kritikák valóban egy önálló közösség pozíciójából szólalnak meg, illetve Balázs Attila recepciójában általában kevésbé hangsúlyozott ez a vonatkozás, mégis erősen problematikus a jugoszláv vagy vajdasági neoavantgárdról való teljes leválasztás. Amennyiben a vajdasági neoavantgárd művészet a vizsgálat alapja, hiányosnak tűnik, hogy a jugoszláv kontextus annyiban érintett, hogy az „látszólag sokkal megengedőbben állt egyes témákhoz, és nem zárkózott el a nyugati irányzatoktól sem, amelyek így szabadon beáramolhattak a Vajdaságba.” (147–148.) Például ekkor érkezett a nyugati országokból Jugoszláviába a posztkoloniális művészet, amit a helyi neoavantgárd közeg sajátosan interpretált – ez a mozzanat jogosnak tűnne fel a kötet bevezetőben felvetett elméleti keret felhasználását. Analógia alapján itt is beszélhetnénk *magyar vajdasági neoavantgárd*ról, ha a többi neoavantgárd csoportosulás között vizsgálnánk az *Új Symposiont*, és a folyóirat kultikus pozíciója helyett a megnyilatkozás nyelvére helyeznénk a hangsúlyt. Az önállóság kritériumainak taglalását meghaladva az átjárásokra, fordításkultúrára, határátlépő attitűdre és identitászerkezetekre, a nemzeti hovatartozást illetően vegyes csoportosulásokra összpontosíthatnánk. Mindez a megnevezési és az összehasonlítási keretet kijelölő szempontok kapcsán vált ki kételkedést, és talán jelzi, hogy a vajdasági magyar és magyar vajdasági terminusok közötti különbségtétel nem feltétlenül a legfontosabb kérdés. Ugyanakkor nem érvényteleníti a tanulmány összevetésének fontosságát, hogy miért számított a *Cuniculus* meglepetésnek a befogadó közegében, míg *Termelési-regény* esetében a kritika felkészült a fogadtatásra, illetve a paradigmaváltásra. Továbbá hangsúlyos az a következtetés, hogy Magyarországon a határon túli szerzők „nem is műveik potenciális irodalmi értékénél fogva voltak fontosak, hanem az írók sokkal inkább a magyarországi ideológiai és irodalomelméleti csatározásokba bevont statisztikaként szerepeltek a nyolcvanas évek kritikátörténetében.” (159.)

A kötet egyik legfontosabb érdeme, hogy a fiatal vajdasági magyar írók alkotásaival is foglalkozik, megkísérli elhelyezni őket a vajdasági irodalomtörténet kontinuitásában. Szarvas kritikusként is figyelemmel kíséri a fiatal vajdasági alkotók műveit, és a tanulmányaiban sem zárkózik el a bíráló megjegyzésektől, például jelzi a *tenger* motívumának elköpását. (36–37.) Az *Irányváltások* című tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy Tolnai Ottó magánmitológiája mennyiben és hogyan tekinthető „élő hagyománynak” (225.) az őt követő írógeneráció számára. Csík Mónika, Lovas Ildikó és Danyi Zoltán egy-egy prózai művét vizsgálva arra jut, hogy „csakis úgy, ha az idéző is funkcióval látja el őket”. Ellenkező esetben „könnyen eluralthatják az új szöveg egészét, amelybe belekerülnek, kiszorítva az idéző saját hangját.” (235.) Hasonló módon a *Kormányeltörésben* különböző olvasatait összevető tanulmány felhívja a figyelmet Benedek Miklós lírájának azon jegyeire, melyek Domonkos költészetét idézik. Az újraírás vagy a hagyománnyal való dialógusba lépés révén fogalmazódik meg Benedek lírájában az „el nem indulás” és az „otthonmaradás” képzete, ami előbb kényszerű döntés, később már választás eredménye. (256.)

A kötet a vajdasági magyar női irodalmat is érinti, összehasonlítja a magyarországi megfelelőjével. Lovas Ildikó prózájával három tanulmány is foglalkozik, a jelen írásban nem került még említésre a *(Cs)áthajlások* című szöveg, mely azt mutatja be, hogyan építi be Csáth naplóit az író nő saját regényébe, melynek egyik elbeszélője az említett író felesége, Jónás Olga, aki a „testileg-lelkileg roncs Csáth Gézát” mutatja be „zsenuira” nélkül. (221.) Lovas kapcsán is a legfontosabb megállapításnak a magyarországi és a vajdasági recepció összevetéséből levont következtetés tűnik. „Lovas Ildikót a magyarországi recepcióban elsősorban nőíróként tartják számon, valójában anélkül, hogy műveit ebben a közegben jelentős nőirodalmi kontextusban lehetne értelmezni.” Ez a sajátosság rámutat arra, hogy „Magyarországon markáns, speciálisan magyar nőirodalmi jellemzők nem nagyon állnak sem az írók, sem az elemzők rendelkezésére, így az általános, legkézenfekvőbb formai és tematikai megoldások biztosítják ennek az értelmezésnek a lehetőségét.” (42.) „A Vajdaságban ezzel szemben Lovas regényeit rendre a háborús irodalom művei között emlegetik, vagy ha nőirodalomként definiálják őket, akkor is az erős délszláv nőirodalom olyan alakjainak életműve mellett, [...] akik szintén a (nőként megélt) háborút mutatják be műveikben.” (42–43.) A nőirodalmi vonalhoz tartozik továbbá az *Esti Kornél kalandjai* című tanulmány, mely a harmadik fejezetben újra a vajdasági magyar irodalom megteremtésének és a dilettánsok irodalomtörténeti fontosságának témájához tér vissza. „Kosztolányi Dezső talán legismertebb figuráját elsők között idéző Gergely Boriska” (198.) szerepével és az említett kontextusban elfoglalt pozíciójával foglalkozik.

Szarvas Melinda első tanulmánykötetete egyéni és eredeti elemzői és kritikai szemlélettel rendelkezik, valóban fontos állomása a vajdasági magyar irodalomnak. Munkássága megérdemli a figyelmet, és elvárna az olyan szakmai megközelítést is, mely az elemzések tárgyára összpontosít. Megmutatkozik a kötetben, hogy a szerző

kívülállása és a vizsgált anyag *különállása* fokozottan kiemelt pozícióban, jelentősen befolyásolhatja egy-egy elemzés irányát és a következtetéseket. Az elméleti modell kidolgozása és a szemlélet kiterjesztése a kötetben felvetődő problémákat új keretbe helyezhetik és a tudományos értéket mélyíthetik, például az összehasonlító irodalomtudomány és a kisebbségelméletek közötti következetesebb különbségtétellel vagy a már meglévő témák további mélyítésével. Ily módon az értelmező közegek mellett a szépirodalmi szövegek nagyobb hangsúly kaphatnának, ahogy az esztétikai értékítéletek is kiélesedhetnének.